

Arany János: Shakespeare-fordítások 1. A szent-iván éji álom

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Paraizs Júlia

Arany János munkái

Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet –
Universitas Kiadó, 2024, 561 l.

RUTTKAY Veronika

Károli Gáspár Református Egyetem BTK, egyetemi docens

ORCID: 0000-0003-3637-3346

„Tehát megvan [?] Shakspeare (meg is lesz, azt hiszem, még vagy 90000 esztendeig)” – írta Arany János Gyulai Pálnak 1858 decemberében.¹ Persze nem *A szent-iván éji álom* fordítására gondolt, bár ekkorra már többször is nekifogott a feladatnak. Csak egy jó hírt akart közölni Gyulaival: végre előkerült a saját elveszettnek hitt Shakespeare-kiadása, amit egy évvel korábban küldött fel vele Pestre, hogy beköttesse, de valahogy elkeveredett. A levélben Arany részletesen rekonstruálja a történeteket, egészen a boldog végkifejletig: „ím az én példányom az, testestül-lelkestől (mert Shakspearenak lelke is van, hé!) ugyanazon aczélmetszetekkel megspékelve, melyeket én egy német fordításból csirizelttem volt belé.”² Tehát Arany valamikor korábban barkácsolt magának egy illusztrált *Midsummer Night's Dream* kötetet két különböző kiadvány felhasználásával – az egyik a lipcei Tauchnitz kiadónál jelent meg, a másik valószínűleg Ernst Ortlepp német nyelvű kiadása volt. *A szent-iván éji álom* legújabb kritikai kiadása szerint ez utóbbiból származhattak az Arany által újrahasznosított metszetek – köztük a borzongás svájci mesterének, Johann Heinrich Füsslinek (vagy angolos nevén Henry Fuselinek) a Titániát, Zubolyt és a tündéretket ábrázoló illusztrációja. (313.)

Arany tehát jól ismerte Fuseli nyugtalanító és a testiséget előtérbe helyező Shakespeare-értelmezését – ki gondolta volna? Az Arany János munkái kritikaikiadás-sorozatnak legújabb darabja szinte minden oldalon ehhez hasonló meglepetésekkel szolgál, összességében pedig több szempontból is új megvilágításba helyezi Arany fordítását. *A szent-iván éji álom* előző kritikai kiadása több mint hatvan éve jelent meg a *Hamlettel* és a *János királlyal* egy kötetben.³ Ugyanakkor a *Szentivánéji álom* Shakespeare drámáinak számos gyűjteményes vagy önálló kiadásában szerepelt – és szerepel ma is – kezdve a legelső ünnepi kiadvánnyal (Shakespeare születé-

---

1 Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1858. dec. 22., in ARANY János, *Levelezése: 1857–1861*, szerk. KOMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László és TÓTH Magdolna, Arany János összes művei 17: Levelezés 3, 259–262 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 262.

2 Uo., 261–262.

3 ARANY János, *Shakespeare: „A szent-iván éji álom”; „Hamlet, dán királyfi”; „János király”*, szerk. RUTTKAY Kálmán, Arany János összes művei 7: Drámafordítások 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961).

sének 300. évfordulójára), amelyben Szász Károly *Othellójával* együtt jelent meg.⁴ A megjelenés 160 éves jubileumára elkészült új kiadás *A szent-iván éji álom*nak külön kötetet szentel. Az Arany kritikai kiadás részeként ez a több mint félszáz oldalas munka a fordítást az Arany János-i szöveg-hagyományba illeszti, miközben a magyar és nemzetközi Shakespeare-kiadások kritikai hagyományával is élő kapcsolatot tart. Különlegesen átgondolt és jól használható formában tárja eléink – vagy inkább: tárja fel – *A szent-iván éji álom* komplex szövegvilágát.

Ruttkay Kálmán, az előző kritikai kiadás sajtó alá rendezője az Arany életében megjelent utolsó nyomtatott változatot tekintette alapszövegnek. Az új kiadás ezzel szemben a textológiai-lag legjobbnak ítélt forrást, Arany Nagyszalontán őrzött teljes kéziratát veszi alapul (K2), miközben az MTA Kézirattárban található másik teljes kéziratot, valamint a két fennmaradt színházi szöveggel is magába építi. Az alapszöveg megválasztása megfelel az Arany János munkái sorozat általános elveinek.⁵ Olyan szövegforrás-alapú kiadásról van szó, amely kerüli a kontaminációt, és Arany eredeti írásmódjának megőrzésére törekszik (nem modernizálja például a „cz”-t, és ügyel a magánhangzók hosszúságára, ami metrikai szempontból elengedhetetlen). Az alapszövegnek választott kéziratot az új kiadás az angol szöveggel szemközt (a páratlan oldalakon), pontos sorszámozással, betűhíven és mellékjelek nélkül közli. A hozzá tartozó szöveggörögkritikai jegyzetek a lap alján szerepelnek, és ugyanitt elkülönítve találjuk a többi kézirrattal és a nyomtatott forrásokkal való textológiai összevetést (az 1884-es posztumusz kiadásig bezárólag).

A *Szövegforrások* alfejezetében Paraizs Júlia egy detektív kitartásával rekonstruálja a négy kézirat útját, amelyek hol elkülönbözödték, hol (például Arany visszajavításai révén) újra használtak egymáshoz. A jegyzetapparátusban némileg talányos a „Lapalji magyarázó jegyzetek” alcím: valójában ezek precízen adatolt nyelvi és tárgyi magyarázatok, valamint keletkezéstörténeti, fordításkritikai és metrikai megjegyzések, illetve Arany egyéb írásaira és a szöveg intertextuális összefüggéseire vonatkozó megállapítások. Bár a kiadás főként az alapszöveg keletkezésére fókuszál, a szöveg-hagyományozódásnak is komoly figyelmet szentel; önálló tanulmánynak is beillő alfejezetek ismertetik *A szent-iván éji álom* korabeli fogadtatását, kritika- és kiadástörténetét. Mindez pedig annyira anyagszerű, olyan gondosan kimunkált, összehangolt és plasztikus formában jelenik meg a képmellékletekig bezárólag, hogy érdemes itt újra felidézünk Arany szavait az ő Shakespeare-jéről: a könyvnek nemcsak teste, de lelke is van.

Talán nincs még egy irodalmi mű, amely Arany Jánost ilyen látványosan arra készítette volna, hogy sürgősen *csináljon valamit* – vágjon, csirizeljen, köttessen és fordítson, ha máshogy nem, hát németből, Wieland alapján. Sőt, műkedvelő előadást rendezzen Nagyszalontán (még 1842-ben vagy ’43-ban), amikor Arany László szerint „[ő] osztotta ki a szerepeket, ő tanította be s ő festette a decoratiokat is”. (259.)⁶ Egy másik visszaemlékezés szerint a mesteremberek előadását – az utolsó felvonásban bemutatott „szörnyü víg tragédiát” – Arany még egy debreceni diákok-

4 [WILLIAM SHAKESPEARE], *Shakspeare színművei. Fordítják többen. Első kötet. Othello. A szent-iván éji álom. Shakspeare születése háromszázados ünnepére April XXIII. MDCCCLXIV.* (Pest: Nyomtatott Emich G. M. Akad. nyomdásznaál, 1864).

5 Erről lásd: KOROMPAY H. János, „Az Arany-hagyaték múltja és jövője”, *Irodalmi Magazin* 5, 3. sz. (2017): 9–10. KOROMPAY H. János, „Arany János műveinek kritikai kiadása: Nyomozás alapszöveg után”, *Élet és Tudomány* 69, 42. sz. (2014): 1318–1320.

6 ARANY János, *Hátrahagyott iratai és levelezése, 2. köt., Prózaí dolgozatok*, szerk. ARANY László (Budapest: Ráth Mór, 1889), XX.

nak írt másik színdarabban is felhasználta, mely alkalomból „ügyes maszkokat” készített a színpadra lépő kőfal, holdvilág és oroslán számára. (260.) Mintha a darab közelében Arany Jánoson is eluralkodott volna a darabbeli ács és színműrő, Vaczkor ügybuzgalma. Az új kiadást olvasva felfigyelhetünk arra is, hogy a mester nevét – Shakespeare-nél „Quince”, Nádasdy Ádám fordításában „Tetőfi” – Arany korábban a saját verseire is alkalmazta („lirtam egy néhány verset, de roszak, mint a vaczkor”).⁷ Nem véletlen, hogy nála még a csinytevő Puck is vackorrá tud változni,⁸ pedig Shakespeare az adott helyen nem a „quince” (’birsalma’, ’birkörte’), hanem a „roasted crab” (’sült vadalma’) kifejezést használja.⁹ Minden jel arra mutat, hogy *A szent-iván éji álom* Arany számára a közös alkotás, sőt a közös játék alkalma volt.

Miután 1858-ban hivatalosan is megbízták a fordítással, Arany többször panaszkodott a munka nehézségeire, a sok rímes sor és a „foglyos” dalformák miatt.¹⁰ De ha a szöveget Shakespeare-rel párhuzamosan olvassuk – amire a jelen kiadás lehetőséget ad –, kiderül, hogy Arany fordítása minden, csak nem „szolgai”.¹¹ Nádasdy Ádám (a kiadás szakmai lektora) egy korábbi tanulmányában Arany „merészségeire”, sőt „szinte avantgárd ötleteire” hívta fel a figyelmet, amikor „dúsítani, élénkíteni akarja a szöveget”.¹² Az új kiadás egyik nagy érdeme, hogy a szövegben rendkívül sokféle intertextuális kapcsolódást tár fel. Arany a shakespeare-i nyelvplasztikusságát – vagy ahogy ő nevezte: „tömött stíljét” – egyrészt a saját korábbi művei, másrészt a magyar folklór és a költői hagyomány mozgósításával tudta megteremteni. Érdemes itt kiemelni Csokonai szerepét, aki nemcsak a páztoridillhez kínált elegáns nyelvi formákat, de a mesteremberek előadásához is hozzájárult: páros rímű tizenkettesekben írt korai műve, a *Piramus és Thisbé Históriajának le fordítása Ovidius Metamorphosessából* fontos és mindeddig ismeretlen inspirációja volt a Shakespeare-t fordító Aranynek. (476.) Ezek az összefüggések (a metrikai sajátosságok precíz feltérképezésével együtt) új megvilágításba helyezik Arany munkáját, illeszkedve a debreceni diákköltészet és általában véve a közköltészet iránti szakirodalmi érdeklődéshez.¹³

A kiadás végig példás fegyelmezettséggel, mondhatni diszkréten kezeli a felfedezéseit. Nem erőltet egy átfogó értelmezést, miközben a jegyzetekben bőséges municióval szolgál *A szent-iván*

7 Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. aug. 25., in ARANY János, *Levelezése: 1828–1851*, szerk. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 15: Levelezés 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 125–126. Bővebben erről a recenzeált kötet 448. oldalán.

8 „Vaczkor gyanánt rejt a kancsó-fenek” (2.1.48). (53. oldal.)

9 Lásd erről a kötet 464. oldalát.

10 „Most a nyáréji álmat nézegetem, de veszett nehéz munka. Majd fele rímelt jambus, nem is számítva a rövid dalokat, melyek még foglyosabbak. Azért sürgettem oly igen a könyvet, mert Kőrösön egy betű Shakspeárt sem kapni angolúl.” Arany János Gyulai Pálnak, Nagykovács, 1858. dec. 22., 261.

11 A kifejezést Arany használta az első, németből készült fordítói kísérletére: „szolgai fordításom, a Wielandétól – hanemha erős szükség esetében – tavozni nem mert”. Arany János Szilágyi Istvánnak, é. n., ARANY, *Levelezése: 1828–1851*, 10 (8. sz.). Lásd erről a recenzeált kötet 257. oldalát.

12 NÁDASDY Ádám, „Mesterek és metrumok Arany *Szentivánéji*-fordításában”, in NÁDASDY Ádám, *A csökenő költőiség: Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*, 63–73 (Budapest: Magvető Kiadó, 2021), 64.

13 Ehhez lásd különösen: Csörsz Rumen István, „... melyben a dal megfogható»: Arany János *Dalgyűjteménye* (1874) mint ihletforrás”, in „... és palota épül a pusztá beszédből”: *Akadémiai tudományos ülésszakok a 200 éves Arany Jánosról*, szerk. GÁBORI KOVÁCS József és MAJOR Ágnes, 163–212 (Budapest: Reciti, 2017). Lásd még: SZILÁGYI Márton, „Alkalmatlanságra írott versek», avagy vidám férfikompaniák humora: Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány”, *Bárka* 11, 5. sz. (2003): 53–62.

éji álom lehetséges új megközelítéseihez – méghozzá sokoldalúan, több szempontot érvényesítve. Az amerikai textológus és irodalomtörténész, Jerome McGann a kritikai kiadást a filológia „Turing Machine”-jának nevezte, mely jól felépített apparátusa révén olyan kérdésekre is tudja a választ, amilyeneket a létrehozásakor el sem lehetett képzelni.¹⁴ A *szent-iván éji álom* új kiadása alapján úgy gondolom, McGann-nek igaza lehet. A siker kulcsa talán az átgondolt felépítés, a kiadásba kódolt sokoldalúság, az alrendszerek pontos illeszkedése. Említettem már, hogy a jelen kötet olvasója általában két szöveget lát maga előtt: a magyar mellett az angol forrásszöveget (a Tauchnitz-kiadás alapján). Azonban az angol szöveg is kettéágazik, hiszen Arany két kiadásból dolgozott, bár mindkettő John Payne Colliernek a korban nagyra tartott Shakespeare-kiadásaira vezethető vissza. A másodiknak, az 1858-ban megjelent úgynevezett Delius-kiadásnak német nyelvű kommentárja is volt, így a kötet háromnyelvűvé bővül a német jegyzetekkel és magyar fordításokkal. Arany szövegét ilyen formán végig láthatatlan, de szükség esetén bárkikor megmutatkozó szálak kapcsolják a Shakespeare-filológia évszázadaihoz és napjaink korszerű Shakespeare-kutatásához. Hiszen végtére is kétlaki szövegről – műfordításról – van szó.

A *szent-iván éji álom* egy másik értelemben is kétlaki mű: nemcsak könyvben, hanem a színpadon is otthon van. A kiadás egyik legizgalmasabb újdonsága, hogy Arany és a színház kapcsolatát rendkívül gazdagon mutatja be. A történetben központi szerepet játszik az Sz 73. jelzetű kézirat, vagyis a Nemzeti Színház számára 1863 decemberében készült másolati példány, amelyet Arany legkésőbb január végéig vissza is küldött a színházhoz – méghozzá, amint azt Paraisz Júlia egyértelműen bizonyítja –, saját autográf javításaival és betoldásaival. A darabban Vaczkor a következő rövid jellemzést adja Pyramus szerepéről: „Szerelmes bizony, ki csupa szerelemből gavallérossan megöli magát” (1.2.23–24) – most már tudjuk, hogy Arany eredetileg a színházi példányba írta bele a dupla „s”-t. (39.) Ugyanebben a jelenetben Zuboly azt mondja: „Áh Pyramis! ides kincsem!” (1.2.54) – nem „édes kincsem”, ahogy a kéziratban eredetileg állt, hanem elvékonyított hangon, amit a „Thisbéd hív; híved szíve hív!” folytatással Arany még tovább fokoz. (43.) Az efféle apró változtatások remek fogódzót adhattak a Nemzeti Színház színészeinek.

Hogy Arany nemcsak az irodalomnak, de a színpadnak is dolgozott, a mai olvasó számára nem evidencia – Nádasy Ádám például úgy látja, hogy „inkább költeményt fordított, mint színdarabot”.¹⁵ De talán arról van inkább szó, hogy Arany számára még mást jelentett egy (jó) színdarab – a nehezebb „költői” szakaszok például a korban megszokottak számítottak, legalábbis klasszikus művek esetén. Paraisz Júlia korábbi tanulmányában részletesen rekonstruálta *A szent-iván éji álom* színházi ősbemutatóját, kiemelve, hogy Arany mindhárom Shakespeare-fordítását egy-egy vezető színész kezdeményezésére mutatták be a színpadon.¹⁶ A mostani kiadásból is kiderül, hogy *A szent-iván éji álom* korai történetében milyen meghatározó szerepe volt

14 Jerome MCGANN, *A New Republic of Letters: Memory and Scholarship in the Age of Digital Reproduction* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014), 6, doi: [10.4159/9780674369245](https://doi.org/10.4159/9780674369245).

15 NÁDASY Ádám, „Egy kis takarmány: *Szentivánéji álom*”, in NÁDASY, *A csökkenő költőiség...*, 47–62, 51.

16 PARAIKSZ Júlia, „Arany János és a színház: A *Szentivánéji álom*-fordítás és a színház kapcsolata”, in *Óhajtom a classicus írók tanulmányát*: Arany János és az európai irodalom, szerk. KOROMPAY H. János, 97–132 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas Kiadó, 2017), 122; PARAIKSZ Júlia, „Shakespearean Rhapsody: *A Midsummer Night’s Dream* at the National Theatre in Budapest (1864)”, in *Shakespeare Jubilees: 1769–2014*, szerk. Christa JAHNSON és Dieter MEHL, 231–256 (Wien–Zürich: LIT, 2015), .

Egressy Gábornak; nem véletlen, hogy a darabban ő játszotta Oberont, a tündérkirályt, aki láthatatlanul mozgatja a szálakat, és végül mindent elsímít – ahogyan Egressy is elsímította Szász Károly mellőzött fordításának ügyét.¹⁷

Shakespeare születésének 300. évfordulóját a Nemzeti Színház *A szent-iván éji álom* bemutatójával ünnepelte. Volt, aki kritizálta a darabválasztást, hiszen bármennyire is Shakespeare volt a szerző (és Arany a fordító!), *A szent-iván éji álom* mégiscsak bohózatnak minősült. Ugyanakkor a népszerű műfaj valószínűleg kellett hozzá, hogy az esemény már-már népünnepéllyé nőhesse ki magát. Paraizs Júlia vonatkozó tanulmányában azt írja: „A színház operaelőadásokhoz méltó összeget költött a bemutatóra, és a legjobb erőit mozgatta meg: az összes vezető színész játszott a jubileumi előadásokon”.¹⁸ Mendelssohn zenéjét Erkel Ferenc vezényelte, Hippolytát Laborfalvi Róza, Oberont Egressy Gábor, Puckot Szerdahelyi Kálmán játszotta, a rendező Szigligeti Ede volt. A premier Egressy szerint nem sikerült jól – Szász Károlynak azt írta (bár lehet, hogy csak vigasztalásul): „a túlbuzgóság nervózusokká tett bennünket, előadókat, s egyik hiba a másikat érte, szörnyű dülást vittünk véghez a szövegben, a mi barátunkat, a fordítót, a ki jelen volt, desperátussá tehettem”. (330.)¹⁹ A darab ezzel együtt nagy sikert aratott. Az érdeklődésre való tekintettel a Shakespeare-fesztivál mindhárom napján játszották, és összesen még tizenegyszer tűzték műsorra abban az évben. „Íme, kelet népe is lerotta adóját nyugat legnagyobb költőjének” – írta Gyulai Pál a *Koszorú* hasábjain, és igyekezett valamiféle tanulságot levonni a kritikaolvasó közönség okulására.²⁰ De Arany számára, húsz évvel a szalontai műkedvelő előadás után, egy ilyen bemutató nem valamilyen megfizetett adósság, inkább valóra vált álom lehetett. Persze, ki tudja, amikor az előadás végén színpadra akarták szólítani, már nem találták sehol.

---

17 Lásd erről: PARAIZS, „Arany János és a színház...”, 113–118; DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszületője”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1989), 182.

18 PARAIZS, „Arany János és a színház...”, 131.

19 Egressy Gábor Szász Károlynak, 1864. ápr. 25.

20 GYULAI Pál, „A Szentivánéji álom” (Részlet), in *Magyar Shakespeare-tükör*, szerk. MALLER Sándor és RUTTKAY Kálmán, 222–234 (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1984), 222.